

Катарина НИКОЛИЋ КРАСАН, Зоја КНЕЖЕВИЋ

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ЦРКВЕ Св. НИКОЛЕ НА ШКОЉУ, БУДВА

Кључне ријечи: Острво Св. Никола-Шкољ, црква Св. Никола Будва, обнова цркава, рестаураторски радови

Увод

Рјешењем о увођењу у Регистар број 08-1395/1 од 04.11.1967. године, а затим Рјешењем о упису у Централни Регистар непокретних споменика културе број 02-866 од 30.12.1994. године, црква Св. Николе добила је статус културног добра. Овај рад настао је као резултат конзерваторских истраживања која је током 2016. и 2017. године спровео конзерваторски атеље ПРОЈЕКТОР из Тивта. Након истраживања, спроведених током маја и јуна 2016. године, током септембра 2017. године спроведена су допунска истраживања и дио конзерваторских мјера. Један од главних циљева био је прикупљање података о изворном изгледу цркве, о хронологији, техници зидања, изворном изгледу фасадних и унутрашњих зидова и преградњама која су се у последњих више од 400 година догађале на цркви.

Положај острва и цркве

Острво Св. Никола које се налази у будванском заливу, југоисточно од Старог града, познато је и под називом Шкољ (лат. Scopulos, итал. scoglio). Острво површине приближно 47 хектара, има издужени облик, пружа се у правцу сјеверозапад-југоисток и има сложену морфологију. На сјеверо-источној страни налази се падина прекривена макијом, на југо-западној страни су стјеновите, стрме падине, а на сјеверном дијелу острва је природна плажа. Острво је обрасло густом медитеранском вегетацијом, а највиша тачка острва има надморску висину од 120,3 метара. Подводним спрудом-туњом, острво је повезано са копном. Насељава га велики број птичјих врста и неколико примјерака јелена и муфлона¹.

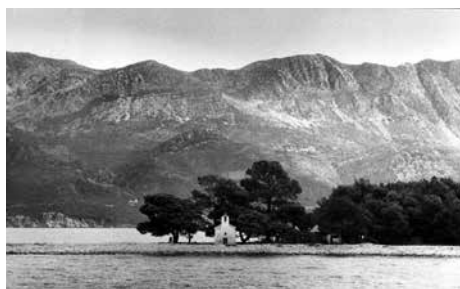
¹ Просторни план подручја посебне намјене за Морско добро: Генерални концепт и разрада за острво Св. Никола (Котор, 2007), 4

Слика 1. Изглед сјеверозападнoг дијела острва са црквом Св. Николе (снимљено 1970-их година)

Слика 2. Поглед са Могрена на острво Св. Николе (снимљено 1933. г.)

Слика 3. Изглед острва са црквом Св. Николе (снимљено 1969. г.)

Црква се налази на сјеверо-западном дијелу острва, на самом морском жалу. Својим осамљеним положајем, на зеленој позадини вегетацијом обраслог острва и насупрот копну, представља незаборавну слику и незаобилазни репер у пејзажу Будве. Вјековима је за грађане Будве представљала важно култно мјесто које се посјећивало и о коме се бринуло са посебном пажњом. Данас се црква отвара једном годишње, на празник Св. Николе (6. маја), док су њена историја, изузетне вриједности и значај мало познати широј јавности.

Слика 4. Изглед цркве Св. Николе – поглед са сјеверозапада (снимљено маја 2016. г.)

Слика 5. Изглед цркве Св. Николе – поглед са сјевероистока (снимљено маја 2016. г.)

Слика 6. Изглед споменика уз цркву (снимљено маја 2016. г.)

Историјски извори и хронологија

До сада нису пронађени поуздани подаци о времену градње цркве на Шкољу.

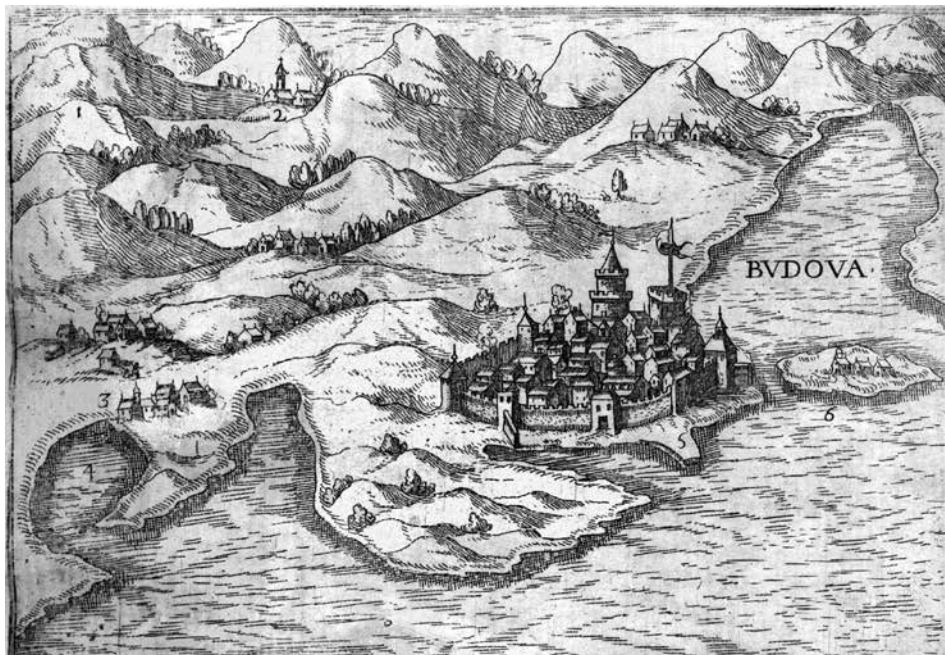
Према једној од легенди, крајем 11. вијека, јединице крсташке војске, на путу за Јерусалим, захватила је смртоносна епидемија. По тој легенди, крсташи су сахрањени на Шкољу и тим поводом подигнута је завјетна капела. За сада, ова легенда нема упориште у историјским изворима, а није могуће утврдити ни да ли се ради о истој или некој другој локацији на острву.

У архивским изворима, прво помињање цркве на острву било је 1579. године у визитацији бискупа Вероне Аугустуса Валијерија (Augustus Valieri)². Из ње се сазнаје да је црква затечена у рушевном стању, те да је у то вријеме била посвећена Богородици.

Најстарија позната гравира Будве на којој је приказано и острво са црквом и двије куће, израдио је Анри де Бово (Henry de Beauvau) и потиче из 1615. године. Гравира се чува у Јеврејској националној и универзитетској библиотеци Хебрејског Универзитета у Јерусалиму³. Ознака број 6 која се налази поред острва, у опису има назив S. Coieto што у преводу означава острво, шкољ. Друга гравира која потиче из друге половине 17. вијека, дјело је П. Коронелија (Padre Corronelli). Ова два приказа, иако их дијели више од 100 година, одликује изузетна сличност у композицији, начину приказа обале, острва, брда у позадини, грађевина у старом граду, техници израде, и др, па се може претпоставити да је Коронелијева (Corronelli) гравира рађена по узору на старију.

² Ibidem, 45

³ Владо Ђ. Дулетић, Записи са камена црногорског (НУ Будвански културни идентитета, Будва, 2011), 23

Прилог 1. Гравира Будве са околином – аутора Анрија де Бовоа из 1615. године

Као црква на острву посвећена Св. Николи, први пут се помиње у аналима дон Крста Ивановића, око 1650. године у оквиру пописа 16 католичких цркава у Будви, а затим 1714. године у попису старих будванских свечаности. Иако се лоше стање цркве поново помиње 1808. године⁴, обновљена је тек 1864.

Риједак примјер извора у којима се помиње црква Св. Николе, представља текст из 1864. године, у коме је детаљно описан обичај становника Будве да на празник Св. Николе организују излет и славље у цркви на Шкољу⁵. Постоји предање да је непосредно уз цркву постојала кућа за пустињака који је бринуо о светионику. Евентуални остаци овог објекта до сада нису пронађени, али би могли бити током будућих архолошких истраживања.

Значајан извор података о периоду друге половине 19. и почетка 20. вијека представљају дневници Будванина Пава Микуне (1843-1924), који је у периоду од скоро 70 година свакодневно биљежио догађања у граду и околини. До сада је публикован само дио дневника који се односи на период Другог свјетског рата, и у њему нема помена цркве Св. Николе.

⁴ Ibidem, 46

⁵ Никола Вучковић, Из старе Будве, Туристички савез, Будва, 1966, 75-76

Прилог 2. Гравира Будве П. Корнелија из друге половине 17. вијека

Како у првој половини 19. вијека, све до 1836. године, није било дозвољено сахрањивање у Старом граду, сахране су се обављале на гробљу уз цркву на острву. Данас је простор око цркве на коме се налазило некадашње гробље, потпуно празан, без видљивих гробова, а о његовом постојању свједочи само поменути споменик. У периоду од 1940 - 1997. године у цркви није служена миса, а 1949, уочи прославе Првог маја, црква је девастирана, када је тешко је оштећена престопа икона Св. Николе. Прва поправка цркве након овог догађаја извршена је 1959. године.

Прилог 3. Фотографије цркве Св. Николе са почетка 20. вијека

Опис и анализа цркве

Црква Св. Николе је омања, једнобродна грађевина зидана каменом, са звоником са једним звоном на западној и полукружном апсидом на источној страни. Оријентисана је у правцу исток-запад, димензије основе износе 4,35 x 6,30 метара, док је висина сљемена крова око 4,5 метра. На западном зиду цркве налазе се улазна врата, а изнад њих мањи правоугаони прозор. На апсиди се, такође, налази мањи издужени правоугаони прозор, док их на бочним зидовима нема. У унутрашњости цркве, простор је са два пара пиластара подијељен на три травеја, и покривен полуобличастим сводом, преломљеним у темену. У полукружној апсиди налази се зидани олтар израђен од камених блокова и плоча са рецентним интервенцијама у цементном малтеру. Испред олтара налази се ниски, издигнути камени подијум. Унутрашњост цркве малтерисана је цементним малтером. Кров је двоводан, покривен каналицом, положеном у свјежи малтер. Звоник на преслицу, на западној фасади у посљедњој интервенцији 1979. године израђен је у бетону, али је сачуван изворни камени оквир ложе за звона. Оквири прозора и врата на западној фасади израђени су од типизираних блокова корчуланског камена.

Испред улазних врата, налази се каменом поплочани плато, упуштен у односу на околни терен за 35-40 цм. Ради заштите од близине мора, удара таласа и нестабилног тла, крајем 19. вијека, простор око цркве оивичен је ниским каменим зидом са улазном капијом на сјеверној страни. У југо-источном дијелу ограђеног простора налази се камени споменик подигнут да обиљежи постојање гробља на овом простору, као поклон цара Фрање Јосипа Првог 1888. године⁶ као и седам стабала приморског бора (лат. *Pinus maritimus*) посађених 1886. и 1894. године.

Цјелокупни склоп цркве пиластрима подијељен на травеје, облик свода преломљеног у темену карактеристичан за готику, техника зидања уским хоризонталним редовима и др., свједоче о старости цркве коју данас затичемо, те се може датовати у период 14-15. вијека. Овоме одговара и податак да је 1579. године црква била у рушевном стању.

Положај црквеног комплекса на јалу, морфологија острва и бујна медитеранска вегетација представљају елементе културног пејзажа изузетних вредности и значаја.

Након више од 50 година, рестаурација престоне иконе Св. Николе, дјело непознатог мајстора, извршена је 2001. године, од стране Завода за заштиту споменика културе на Цетињу, а данас се чува у катедрали Светог Ивана у Старом граду у Будви. Поред престоне иконе, црква Св. Николе

⁶ Дон Антон Белан, Будванска бискупија, оток и црква Св. Николе, Хрватски гласник бр. 98, 2013, Котор, 43

Слика 7. Престона икона Св. Николе

посједује и друге реликвије које се чувају у цркви Св. Ивана, а преносе на Шкољ једном годишње, на дан одржавања мисе.

Покретном фонду цркве припада и икона Св. Николе димензија 50x70 цм италијанског сликара Да Луиђи Моргарија (Da Luigi Morgari, 1857-1935), израђена 1921. године, дарована цркви од стране породице Митровић из Будве.

Оштећења настала у земљотресу 1979. године и обнова цркве

У земљотресу 1979. године, црква је поново тешко страдала. Из сачуване фото документације сазнаје се да су централни дио свода и звоник срушени, да су источни зид и апсида претрпјели највећа оштећења у виду пукотина и парцијалног рушења, те да је сјеверни зид помјерен из вертикалне осе за ~10 цм.

Слика 8. Изглед западног зида цркве након земљотреса 1979. г.

Слика 9. Изглед западног зида цркве након земљотреса 1979. г.

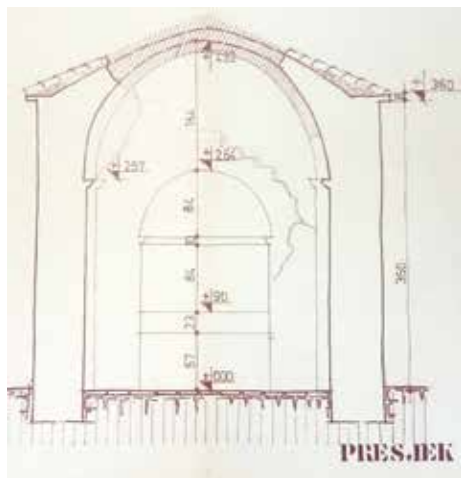

Слика 10. Изглед источног и сјеверног зида цркве 1979. г.

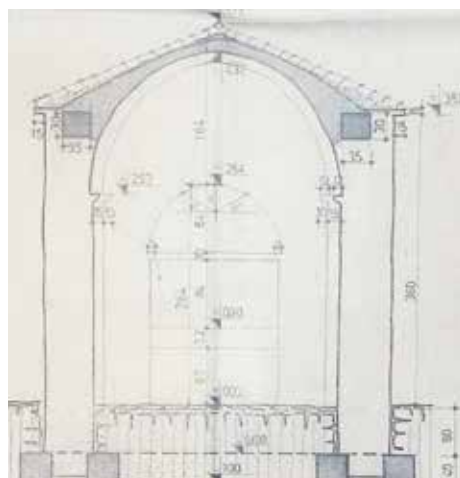

Слика 11. Изглед гроба откривеног током радова 1979. г. уз сјеверни зид, испод пода цркве

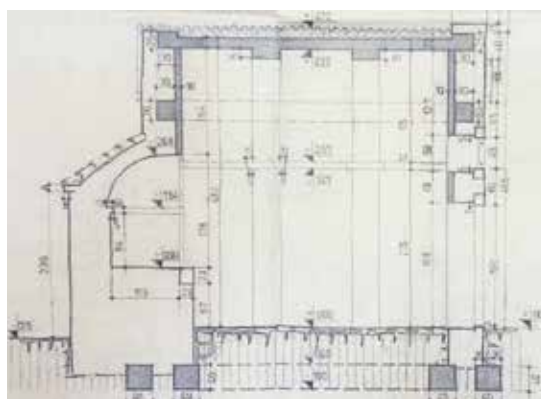
Током истраживања документације утврђено је да је прва реконструкција цркве, након земљотреса, изведена 1984. године. Конзерваторски пројекат израдио је и данас се чува у архиви Републичког завода за заштиту споменика културе на Цетињу (данас је то Управа за заштиту културних добара), а одговорни пројектант био је Ђ. Мугоша. Радове је извео грађевински предузимач из Будве Нико Палунко. Увидом у документацију утврђено је да изради пројекта нису претходила конзерваторска истраживања.

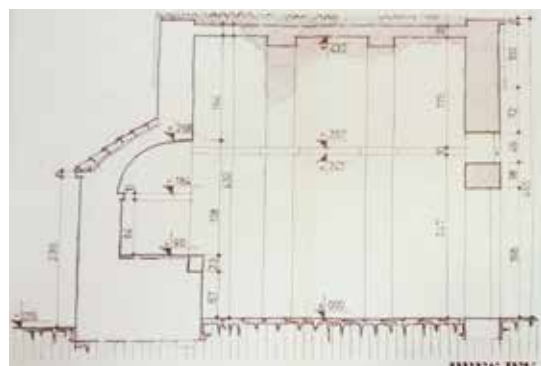
Прилог 4. Попречни пресјек
(затечено стање)

Прилог 5. Попречни пресјек
(предлог интервенције)

Прилог 6. Подужни пресјек (затечено стање)

Прилог 7. Подужни пресјек (предлог интервенције)

Овим пројектом били су предвиђени сљедећи радови:

- Уклањање малтера са преосталих партија спољних зидова и обрада спојница дерсовањем;
- Уклањање зиданог олтара у апсиди;
- Реконструкција срушених дјелова западне фасаде са звоником;
- Израда армирано-бетонских серклажа на врху зидова и израда новог свода од армираног бетона;
- Ојачање западног и источног зида армирано-бетонским платнима $d=10$ цм;
- Ојачавање темеља темељним армирано-бетонским гредама;
- Ојачање конструкције ињектирањем зидова;
- Малтерисање унутрашњих и спољашњих зидних површина;
- Покривање крова каналицом;
- Израда пода од постојећих камених плоча са набавком недостајућих;
- Израда нове столарије;
- Израда громобранске инсталације.

Анализа затеченог стања 2016. године

Стање цркве затечено 2016. године је стабилно, уз видно вишедеценијско одсуство конзерваторског третмана. Услијед нестабилног тла морског жала, на коме се црква налази, дошло је до благог тоњења њеног западног дијела. Уочен је отклон зидова од вертикалне осе ка западу, а ова деформација најјасније се уочава у нагибу котала у подножју крова који износи $\sim 2^\circ$. Ова појава заустављена је статичком санацијом објекта у темељној зони, током обнове 1984. године.

Упркос чињеници да је након 1802. године скоро сва земља на острву распродата становницима Паштровића и Бечића, на острву није било градитељских интервенција и коришћено је углавном као пољопривредно земљиште. Тек је крајем 20. и почетком 21. вијека услијед интензивирања туристичке привреде, на острву дошло до значајних промјена. Овим интервенцијама, стање културног пејзажа сјеверног дијела острва, значајно је нарушено. Током 1990-их и почетком 2000-тих година сјеверо-источна обала и њено природно пјешчано жало преобликовани су у пристаниште, уз масивне интервенције у армираном бетону, изградњу бетонског мула, парпетних зидова, и сл. У истом периоду, на острву је изграђено више објеката. У непосредној близини цркве, уз саму јужну границу парцеле, саграђен је ресторан чији положај, функција, архитектонско обликовање и материјали нарушавају природни амбијент острва и сакралног простора цркве.

Природни фактори, као што су близина морске воде, мала надморска висина тј. близина средње линије плиме и осеке, као и нестабилно тло морског

жала, на коме се налази црква, вијековима су узроковали појаву оштећења и њено лоше стање, о коме свједоче историјски извори (визитацији бискупа Вероне Аугустуса Валиера 1579. г). Тако је и данас у зидовима цркве видно присуство капиларне влаге.

Слике 12, 13. Оштећења малтерне облоге изазвана капиларном влагом

Око отвора улазних врата налази се камени оквир коме недостаје доњи праг. Под у унутрашњости цркве израђен је од камених плоча правоугаоног облика, ружичасте боје, сложених у правилним редовима, док је олтар у полукружној апсиди цркве озидан разнородним каменом и омалтерисан цементним малтером. Занимљивост представља предњи дио олтарске мензе у који у секундарној употреби уграђен елемент каменог оквира врата (довратник или надвратник). На њему се налазе сачувани остаци бојене декорације. Тачно поријекло овог елемента није познато, али се претпоставља да би могао бити дио оквира старијих улазних врата цркве или неког другог струшеног објекта на острву. Након отварања сонди на фасадама и потпуног уклањања малтера са унутрашњих зидова цркве, утврђено је да армирано-бетонски елементи предвиђени конзерваторским пројектом из 1984. године нису изведени. Умјесто дерсовања, фасаде и унутрашње површине зидова омалтерисани су цементним малтером. Након рушења у земљотресу, недостајући централни дио свода цркве израђен је од армираног бетона.

Радови изведени 2017. године ⁷

Након истраживања спроведених 2016. и 2017. године, на цркви су спроведени радови на потпуном уклањању облоге од цементног малтера са унутрашњих зидова, фуговање унутрашњих зидова кречним малтером, малтерисање бетонских површина кречним малтером, отварање прозорских отвора на западној фасади, обнова оштећених дјелова кровног покривача, уклањање оштећених дјелова фасадног малтера и поновно малтерисање, упуштање платоа испред цркве и израда дренаже.

Након завршетка ових радова резултати конзерваторских истраживања спроведених 2016-2017. године, могу се сумирати у сљедећем:

- Цементни малтер на фасадама има изузетну чврстоћу и потпуно пријања за камене зидове, што представља својеврсну оплату и учвршћује фасадне зидове, па овом приликом није уклоњен;

- У сондама на фасадним зидовима откривени су парцијално сачувани остаци кречномалтерних фуга, па се може претпоставити да је фасада изворно била фугована;

- На унутрашњим зидовима пронађени су остаци бојеног кречног

⁷ Истраживања и радови који су изведени у овој фази, дио су пројекта санације влаге у цркве Св. Николе који је покренуло Министарство културе Црне Горе. Како није било могуће овако деликатан споменик третирати парцијално, овом приликом извршена су детаљна конзерваторска истраживања, а споменик конзерваторски третиран и презентован. У овом истраживању, кључну помоћ пружио је поменути рад дон Антона Белана Будванска бискупија, оток и црква Св. Николе.

малтера, што свједочи о томе да су унутрашњи зидови и сводови цркве изворно били малтерисани; нису пронађени остаци живописа;

- У сјеверном дијелу западног зида, испод слоја цементног малтера, откривена је каменом накнадно зазидана ниша димензија ~45x45x20 цм, чија је унутрашњост омалтерисана кречним малтером окер боје, и са траговима горења;

- На западном зиду откривена су 2 мања отвора, која су зазидана у обнови након земљотреса;

- Сва оштећења зидова и сводова цркве настала у земљотресу 1979. године президана су армираним бетоном;

- На унутрашњој страни западног и источног зида нема армирано-бетонских зидних платана како је предвиђено пројектом из 1984. године;

- Након уклањања малтера утврђено је да је изворно лук свода био благо преломљен у тјемени, па је овај елемент конзерваторски адекватно третиран и презентован.

Закључак и предлог наредних активности

Узимајући у обзир изузетне вредности цркве Св. Николе, као и њену недовољну истраженост, у наредној фази потребно је приступити систематским археолошким и конзерваторским истраживањима да би се утврдило постојање и старост гробља око ње, остатака срушених објеката у непосредној близини цркве, и сл.

Да би се очувала слика цркве у природном и културном пејзажу острва и мора, потребно је заштитити простор око цркве од даље девастације настале изградњом трајних и привремених туристичких објеката. Потребно је поставити жељезну капију и ограду дуж каменог оградног зида. Поред овога, потребно је израдити програм ублажавања и прилагођавања постојећих објеката који својом архитектуром нарушавају амбијент и сакрални карактер простора око цркве.

Слика 14. Стање цркве након радова – поглед са сјеверозапада

Слика 15. Стање цркве након радова – поглед са сјевероистока

Слика 16. Стање цркве након радова
изглед западне фасаде

Слика 17. Стање цркве након радова
изглед источне фасаде

Слика 18. Стање цркве након радова
изглед унутрашњости источног зида

Слика 19. Стање цркве након радова
изглед унутрашњости западног зида

Слика 20. Стање цркве након радова – изглед свода цркве

Слика 21. Стање цркве након радова – новооткривена ниша на источном зиду

Литература и извори

1. Крсто Ивановић, Летопис Будве - препис Пава Микуле из 1898. г, Монтенегрина – дигитална библиотека црногорске културе, [http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija.'odcrnojevica_dopetrovi ca/ljetopis_budve.htm](http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija.'odcrnojevica_dopetrovi%20ca/ljetopis_budve.htm)
2. Младен Црногорчевић, Цркве и манастири у општини будванској, Задар, 1901
3. Сава Накићеновић, Бока, Београд, 1913
4. Мирослав Лукетић, Будва, Св. Стефан, Петровац, Будва-Цетиње, 1966
5. Никола Вучковић, Из старе Будве, Туристички савез, Будва, 1966
6. Владо Ђ. Дулетић, Записи са камена црногорског, НУ Будвански културни идентитет, Будва, 2011
7. Монографија, Будва, Октоих, Београд; Култура, Београд и КИЗ, Београд, 1996
8. Дон Антон Белан, Будванска бискупија, оток и црква Св. Николе, Хрватски гласник бр. 98, Котор, 2013
9. Дневници Пава Микуле, Матица бр. 63, Подгорица, 2015, 515-550
10. Острво Св. Никола, Будва, Генерални концепт и разрада на нивоу детаљног плана, Монте Цеп, Котор, 2007
11. Грађевинско-конструктивни пројекат санације цркве св. Никола, Шкољ, Будва, Републички завод за заштиту споменика културе, Цетиње 1984
12. Просторни план подручја посебне намјене за Морско добро: Генерални концепт и разрада за острво Св. Никола, Котор, 2007

Katarina NIKOLIĆ KRASAN, Zoja KNEŽEVIĆ

CONTRIBUTION TO APPREHENSION OF THE CHURCH OF ST. NIKOLA

Summary

This paper emerged as the result of architectural – conservation research of the Church of St. Nikola on Školj (Budva) conducted during the year 2016 by the Studio for Conservation PROJEKTOR of Tivat, based on the Public Tender of the Ministry of culture for the year 2016.

The island of St. Nikola is situated in the Budva Bay to the south-east of the Old Town, and it is known as Školj (ital. scoglio, lat. scopulos).

The church is located on the north-western part of the Island, on the very shore. It is a fairly small single-nave building built of stone, with belfry with a single bell on the western side and semi-circular apse on the eastern side. The dimensions of the basis are 4.35 x 6.30 metres, and the height 4.5 metres. In the interior the space is with two pilasters divided into three aisles, and it is covered by a half-rounded vault, broken at the top.

By the decision on registration in the Register in 1967, and then the decision on being registered in the Central Register of Cultural Monuments in 1994, the Church of St. Nikola acquired the status of cultural property.

The position of the church complex on the shore, morphology of the island, lush Mediterranean vegetation and others present elements of cultural landscape of exceptional value and importance.

The church on the island is for the first time mentioned in the archival sources in 1579, while the church on the island dedicated to St. Nikola is mentioned in the annals of don Krsto Ivanović approximately in 1650, and then in 1714 in the list of festivities of Budva.

The oldest known engraving of Budva in which the island with the church is also presented was produced by Henry de Beauvau in 1615, while the other important engraving dates from the second half of the 17th century and is the work of P.(adre) Coronelli.

The diaries of Pavo Mikula of Budva (1843/1924) present a significant source of facts about the second half of the 19th century and early 20th century.

In the period from 1940 to 1997 the church was out of function, and it was again badly damaged in the earthquake of 1979. The first reconstruction of the church after the earthquake was performed in 1984.

On the occasion of the latest research of the Church of St. Nikola during 2016 sondage architectural research of exterior and interior walls of the church were performed.

Regarding the rare value of the Church of St. Nikola, and also the insufficient level of exploration, in the next phase it is necessary to start with systematic archaeological exploration in order to establish possible phases of building, existence and age of a graveyard around the church, and also possible existence of other objects in the immediate vicinity.

In order to preserve the image of the church in its natural and cultural landscape of the island and the sea, it is necessary to protect the space of the fenced-in church yard from further devastation caused by building of permanent and temporary tourist objects.

It is also necessary to produce a program of alleviation and adaptation of the existing objects that by their architecture spoil the ambience and sacral character of the space around the church.

Key words: Saint Nikola island - Školj, Church of St. Nikola Budva, revitalization of churches, restoration works.